
Praktični vidiki normiranja v slovarjih

Helena Majcenovič

IZVLEČEK: Vprašanje norme se ob pripravi slovarja kot jezikovnega priročnika postavlja precej ostro. Nedvoumno informacijo pričakuje od njega tudi uporabnik. Prispevek razčlenjuje usmerjevalne in določevalne možnosti slovarskih oznak – tako v sestavi in organizaciji geslovnika slovarja kot tudi znotraj slovarskega sestavka – na Murkovem slovarju iz leta 1832 in jih primerja s tistimi v Janežičevem, Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju.

ABSTRACT: The question of prescribing a norm is very obvious if a dictionary is designed as a normative reference book. The user expects undisputed information. The author discusses the question whether the labels could serve as directions or guidelines – in compilation and organization of the list of entries as well as within the dictionary entry. The realization in Murko's dictionary of 1832 is compared to the dictionaries by Janežič, Cigale and Pleteršnik.

0 Uvod*

Problematika, ki jo izpostavlja naslov, je del širše zastavljene raziskovanja slovenskega jezika, ki je predstavljen v dvojezičnih slovarjih predvsem druge polovice 19. stoletja. Osredotoča se na tiste slovarske prvine, ki usmerjajo uporabnika v izbiro bolj primernih in priporočljivih jezikovnih sredstev, včasih pa ga tudi odvrtačajo od napačnih in tujih, z vidika posameznih avtorjev nepotrebnih izrazov ali oblik. Obravnavani slovarji seveda ne sodijo med specializirane normativne priročnike, kljub temu pa prinašajo mnogo obrobnih normativnih opazk, ki jih z današnjega vidika lahko preučujemo ne le kot indikatorje jezikovne norme posameznih obdobj, temveč tudi kot zasnutke kasnejših, v predpisnost usmerjenih slovarskih del.

Prepoznavanje za jezik relevantnih jezikovnih inovacij in njihovo (ne)sprejemanje v jezikovni sistem večinoma opravi jezikovna skupnost sama, neodvisno

* Prispevek je nastal na podlagi seminarske naloge *Praktični vidik slovanskega normiranja v Murkovem, Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju* v podiplomskem seminarju pri predmetu *Razvoj slovenskega besedja* pod mentorstvom doc. dr. Irene Orel.

od ustanov ali posameznih strokovnjakov. Ko pa te inovacije postanejo v jezikovni strukturi razberljive, to pomeni, da jih lahko opazujemo v njihovem naravnem okolju, do njih zavzamemo tudi kategorizacijski odnos, ki naj bi ga glede na vsakodnevno rabo teh jezikovnih elementov narekovala jezikovno načrtovanje oziroma jezikovna politika. Ker pa je le-ta še danes redko tudi praktično organizirana in ni vpeta v vse plasti bivanja in ustvarjanja, hkrati pa ostaja brez definiranih nosilcev svoje dejavnosti, se mnogokrat izkaže kot »nekonstruktivna« (Vidovič Muha 1996: 16). Ohranjanje jezikovne norme je povezano tudi z jezikovno kritiko, ki pa mnogokrat s svojo eksistenco oziroma dejavnostjo zavaja javnost, saj daje vtis, da nadomešča »zavezujočo jezikovno politiko« (Dular 1988: 39). Skrb za jezikovno kulturo, ustreznost in pravilnost izražanja ter zato tudi normativno vrednotenje v slovarskem, priročniškem smislu je danes prepuščeno prestižnim ustanovam, ki s svojim položajem in ugledom lahko izvajajo določene projekte, ali pa posameznim »neodvisnim« strokovnjakom, ki to dejavnost opravljajo tudi z večjim poudarkom na opisnosti. Zanimivo je vprašanje, v kolikšni meri je normativni (predpisovalni) vidik zajel Murkov dvojezični slovar in kako se ta razlikuje od drugih slovarjev iz 19. stoletja: Janežičevega, Cigaletovega in Pleteršnikovega.

1 Obravnava pojmov *jezikovna norma, normativnost, normiranje jezika, kodifikacija* ali *predpis* v domači strokovni literaturi

Pomenska opredelitev izraza *norma* se v jezikoslovju večinoma ne oddaljuje od njenega osnovnega, tudi nejezikoslovnega pomena. V *Slovenskem etimološkem slovarju* (Snoj 1997: 387) je naveden grški izvor besede (*gnōmōn*), ki se je v enem od prvotnih pomenov ('kazalec na sončni uri, merilo') osamosvojila in bila že v spremenjenih pomenih ('pravilo, merilo, pravi kot') prevzeta v latinščino (*norma*), od tod v nemščino (*Norm*) in tudi v slovenščino. Izraz je v svojem pomenu razširjen in poznan v mednarodni strokovni javnosti, čeprav ga v nekaterih okoljih zasledimo kot manj navadno sopomenko termina *jezikovni standard*.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1998) se kot terminološki pojem ne pojavlja besedna zveza *jezikovna norma*, temveč *norma knjižnega jezika*, ki jo slovar definira kot »vsa jezikovna sredstva in možnosti, ki se morejo, smejo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«. V sočasnih in kasnejših določitvah se je vzporedno z uzaveščanjem spoznanj Praškega lingvističnega krožka, njihove teorije norme in kodifikacije ter zvrstnostne teorije kot jezikovno relevantna začela evidentirati tudi norma govorjenega knjižnega jezika in drugih jezikovnih zvrsti, seveda s poudarkom na različnih funkcijah sporočil. Vendar je še danes najbolj uzaveščena in obvezujoča norma knjižne zvrsti. Tako je v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 147) norma definirana kot »vse, kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti knjižni« in ki se vzpostavi s tem, »da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed ...«, hkrati pa je poudarjena potreba po nestatičnosti oziroma prožnosti norme, ki je pogoj za »nujno potreben razvoj« jezika. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 1984: 709) pa je izpostavljena specifičnost norme slovenskega knjižnega jezika, ki je označena kot proble-

matična zaradi »neusklajenosti tradicionalne norme« knjižnega jezika in »živega praktičnosporazumevalnega jezika osrednjega narečnega prostora«, ki v smislu normodajalnosti prevladuje glede na druge predele slovenskega jezikovnega področja in kot zvrst v nekaterih pogledih (glasoslovje) prerašča v standard.

Kot vitalen, a spremenljiv pojem v cikličnem družbenem procesu razvoja jezika je jezikovno normo definirala Ada Vidovič Muha (1991): kot celoto jezikovnih prvin, ki so v določenem časovnem obdobju in na določenem jezikovnem področju »(jezikovno)funkcijske in (jezikovno)identifikacijske«, v primeru slovenščine pa tudi »narodnoidentifikacijske« (str. 18). To nestrukturano razsežnost norme, ki se nanaša na slovenski narodnostni položaj in njegovo zgodovino, povezuje z delovanjem jezikovne politike kot »trajne« in »institucionalizirane dejavnosti« jezikovne kulture. Le-ta pa kot »etično načelo tudi v smislu zavezanosti tradiciji« ter lepoti in funkcionalnosti jezika lahko postavlja merila jezikovne norme. Ob navezavi na obravnavo zbornega knjižnega jezika kot zvrsti z »narodnopredstavno in narodnozdrževalno vlogo« (Toporišič 1984: 707) izpostavi vpetost norme knjižnega jezika v nezaključen proces jezikovnega razvoja, ki je vzrok, da je ta jezikovna zvrst tudi najbolj »podvržena neprestanemu jezikovnokulturnemu vrednotenju« (Vidovič Muha 1991: 19).

Na normo kot samostojen organizem znotraj jezika opozarja Mitja Skubic (1972/73: 128–132), ki po de Saussurju definira jezik kot socialno dejstvo, kot vsoto jezikovnih navad in konvencij, in govor kot individualno dejstvo, vsakokratno uresničitev sistema. Posameznik zavestno ali avtomatično izbira in izrablja sredstva, inovativno »krši« in spreminja obstoječo normo, ne more pa spreminjati sistema. Skubičevo razpravljanje išče mesto jezikovne norme med jezikovnim sistemom in rabo jezika z osvetlitvijo Coseriujevih ekstremnih teženj po opredeljevanju norme kot opozicije sistemu.

Tudi Boris Urbančič je izpostavil na spoznanja Praškega lingvističnega krožka oprto stališče o *prožni ustaljenosti* (tudi elastični stabilnosti) jezikovne norme v smislu ohranjanja enotne podobe jezika, »ki jo predstavlja kolektivni zgodovinski čut«, hkrati pa težnje po zajetju jezikovnih inovacij, ki jih prinaša jezikovni razvoj. »Knjižna norma je v glavnem tisto, kar je bilo sprejeto in utrjeno v knjižni praksi ali kakor pravimo, kar je v splošni rabi,« navaja Urbančič (1974: 36); vloga jezikoslovca strokovnjaka je prav v ugotavljanju te norme. Ob poglobitvi v pravopisno vprašanje pri zapisovanju izgovornega / z <l> oziroma <v> na primeru *bralec – bravec* (str. 133–154) ločuje pravopisno normo, tj. dogovorno, knjižno oziroma zapisovalno, od pravorečne norme, ki je odraz neknjižne jezikovne zvrsti, natančnejše, pogovornega jezika. Le-ta je »postala pereča z oživitvijo političnega, kulturnega in družbenega življenja« v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko se je pravopisna norma postopoma že kodificirala, v pogovornem jeziku pa so še vedno prevladovala narečne prvine.

* * *

Raznovrstne pomenske odtenke odkrivamo tudi v interpretaciji izraza *normativnost*. Ob splošni pomenski uvrstitvi (SSKJ 1998) v pomenu 'lastnost, značilnost normativnega' se pojavlja tudi normativnost, definicijsko pojmovana kot stanje v jeziku, odvisno od stopnje uzaveščenosti norme med govorci oziroma, natanč-

neje, kot »stopnja določenosti jezikovnih sredstev« (Toporišič 1992: 148). Pri normativnosti kot lastnosti se je ob izidu SSKJ ustavil tudi Anton Bajec (1970: 139), ki pravi, da se normativnost izkazuje v **vrednotenju** besed ali zvez v »slogovnih tancinah«, »saj pove, v kakšnem razmerju so do norme sodobnega knjižnega jezika«.

Ob vprašanju normativnosti jezikovnih priročnikov, v tem primeru obravnavanih slovarjev, se zastavlja vprašanje normativne vrednosti in veljavnosti, ki jo ti priročniki ponujajo uporabniku: ali se, na kakšen način se in na podlagi česa se opredeljujejo do dvomnih vprašanj ter na podlagi katerih jezikovnih meril se opredeljujejo do t. i. »nepravilnih« izrazov. Pri tem pa se v ospredje postavlja problematika normativne kompetentnosti oziroma normodajalnosti sestavljavcev slovarskih priročnikov. Vplivnost slovarjev je večja v primerih, ko so le-ti oprti na priporočila prestižnih ustanov, čeprav velja, da te dajejo prednost generacijsko starejšemu strokovnemu rodu, ki je »skoraj brezpogojno ohranjevalen (konservativen)« (Toporišič 1977: 332). Normativna konservativnost se »pojavi pri [...] ljudeh, ki od jezika tako rekoč živijo, a niso [...] pripravljeni, da bi v svoje že pridobljeno znanje še kaj investirali,« pravi Toporišič (1984: 716).

Normativnost v slovarju je torej lastnost, ki s stopnjo svoje izraženosti določa slovarsko perspektivo. Ta je, izhajajoč iz osnovne stopnje vsebovane (implicitne) normativnosti, ki je prisotna že z izbiro geslovnika, lahko opisna, večkrat zato tudi variantna, ali pa izrecno normativna. Željo pa večji stopnji normativnosti v slovarjih je ob pregledu nekaterih tujih teoretičnih del¹ izrazil že Gradišnik (1974/75) z zahtevo po večji statičnosti norme, torej po upoštevanju najprej idealne, »zgodne«, nekateri so jo imenovali tudi »dobre« rabe; ta predstavlja povezavo s preteklostjo in nacionalnimi kulturnimi spomeniki. Zadnje se deloma prekriva z *normiranjem, predpisom oz. kodifikacijo*.

* * *

Definicije pojmov *normiranje, predpis oz. kodifikacija* so prekrivne: v SSKJ (1998) se *normiranje*, »glagolnik od *normirati*«, navezuje na *predpis* – normirati knjižni jezik pomeni s predpisom »določiti, katera jezikovna sredstva se smejo, morajo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«. *Kodifikacija* ali *predpis* pa je po *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 207) »to, česar se je treba držati« in kar »sloni na čim splošnejši rabi dobrih uporabnikov«, pri čemer pa mora kljub temu slediti neizumetničenemu živemu govoru. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 1984: 715–717) je ob primeru *Slovenskega pravopisa* iz leta 1962 ponazorjen zaplet, ki ga je povzročila kodifikacija predpisa, ki ni bil potrjen v normi, hkrati pa so navedeni tudi razlogi, ob katerih in zaradi katerih lahko (ne)upravičeno pričakujemo spremembo predpisa. Ta je upravičena le v primeru, če olajša obvladovanje predpisane novim generacijam uporabnikov knjižnega jezika, tako da pomaga jezikovnemu ustroju.

O značaju slovarskega tipa normiranja je tekla beseda predvsem ob izidu prve knjige SSKJ (1970),² kjer so svoje zadržke ob opredelitvi slovarja kot norma-

¹ *Sprechnorm, Sprachpflege, Sprachkritik, Sprache der Gegenwart*, Band II, Pädag. Verlag Schwann, Düsseldorf, 1968, in zagrebška jezikovna šola (Katičić); Finka.

² Podroben pregled odzivov na navedeno najdemo pri Jakobu Müllerju (1993).

tivno-informativnega kritično predstavili starejši jezikoslovci oziroma jezikovedi. SSKJ je bil prvo slovarsko delo pri nas, ki je skušalo namesto črno-belega vrednotenja, običajnega za pravopisno normiranje, v skladu z drugačno naravo novega slovarskega dela na »pomembnost in vrednost jezikovnih sestavin pokazati z gesljenjem, kazalkami, sopomenkami in slovarskimi oznakami ter pojasnili pa tudi z obsegom geselskih člankov tekmujočih variant« (Müller 1993: 53; Hajnšek Holz 1993, 25). Uveljavili so že v letih 1932–33 postavljeno Voduškovno načelo, da uspešnost uzakonitve jezikovne norme izhaja iz »razčlenitve zgodovine knjižnega jezika« in ekvivalentne »razčlenitve tekoče jezikovne ustvarjalnosti« (Vidovič Muha 1994: 112) ter njegovo, v kritiki *Slovenskega pravopisa* iz leta 1950 (Vodušek 1952) izrečeno misel o pomembnosti zvrstnega označevanja besed; posredno je navezava na Voduška in vzor v češkem slovaropisju pripeljala v svet slovenskega slovaropisja strukturalno pojmovanje jezikovnega sistema. Ob izidu slovarja je bilo opozorjeno, da način »nebipolarnega normiranja« in priznavanje »večobraznosti« norme ne bo »dobrodošel tistim, ki iščejo lakoničnih odgovorov na vprašanja, kaj je prav in kaj narobe, kaj lepo in kaj ne, saj terja tak način več angažiranja, premišljevanja in samostojnosti pri odločanju« (Suhadolnik, Klopčič 1970: 137). Franc Jakopin (1991: 49) je to prepustitev končne izbire uporabniku poimenoval »mehka« normativnost.

Nova metodologija je poleg odobranj res povzročila tudi mnoge proteste javnosti, ki je slovar primerjala s specializiranimi normativnimi priročniki, ki so izhajali v obdobju petdeset let kot kompromisne rešitve³ ob pomanjkanju slovarskih pripomočkov, in ni upoštevala konceptualne inovativnosti SSKJ v času njegovega nastanka. Dejstvo, da so kritiki slovarja v njem pogrešali prav izrecno vrednotenje in za vse obvezno normo, dokazuje, da so njihova pojmovanja norme mnogokrat prekrivna s pojmovanji pravil, predpisov oziroma sistema ter z neuzaveščenostjo zvrstne razslojenosti jezika. Tako Moder (1969) trdi, da je jezikovna norma »tisto, kar je v jeziku po šolskih in slovničnih predpisih pravilno in s tem tudi bolj ali manj obvezno za javno rabo« in da sta »poglavitni diktatorki jezikovne norme predvsem živa potreba in funkcionalna raba v govoru in pisavi«. Podobno tradicionalno, deloma puristično je pojmovanje Janeza Gradišnika (1974/75), ki graja upoštevanje dejanske jezikovne rabe pred tradicionalno normo, hkrati pa je prepričan, da se norme knjižnega jezika lahko »izvajajo iz njegove prvotne kodifikacije, v prihodnje pa se smejo izvajati samo v skladu z njo, neodvisno od govornih navad. Prav tako kot vplivajo na normo jezikovne navade, tako morajo tudi norme vplivati nanje.« Reševanje vprašanj, ki nastajajo zaradi razkoraka med tradicionalno normo (in seveda tudi tradicionalno pojmovanimi napakami) ter živo govorno rabo, pa ni naloga slovaropiscev. Sestavljavci SSKJ-ja kot opisnega oziroma razlagalnega slovarja zavračajo vrednotenje in opredeljevanje do nerešenih jezikovnih vprašanj, ki se že »desetletja razglašajo za nepravilna, raba pa tako prepovedovanje vseskozi zanika« (Humar 1993: 382). To nalogo prepuščajo specializiranim normativnim priročnikom.

Redkeje se v strokovni literaturi pojavlja vidik, ki izpostavlja normiranje

³ S. Suhadolnik (1963: 926) govori o »leksikografskem zamudništvu«, ki naj bi se ga Slovenci otreli šele ob izidu SSKJ.

kot način prikazovanja jezikovnih prvin, iz katerega je razvidna in razberljiva norma oziroma jezikovna raba. V slovarskem kontekstu bi izrazu *normiranje* ustrezalo organiziranje slovarskih sredstev, ki na izrecen ali impliciten način pomagajo uporabniku slovarskega priročnika do boljše ali pravilnejše rabe jezikovnih sredstev.

2 O normi in slovarjih v 19. stoletju

19. stoletje je čas normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika in izhajanja temeljnih slovarskih del, v kronološko zaporedje njihovih izidov (Murko 1832/33 – Janežič 1850/51 – Cigale 1860 – Pleteršnik 1894/95) pa se uvrščajo tudi za preučevanje norme slovenskega jezika prelomni dogodki. S tega vidika je v analiziranem sklopu izjemen Murkov *Slovénsko-Němšhki in Němšhko-Slovénski Rózhni befšdnik* (1832/33). Nastajal je v predmarčnem obdobju, ko se je na Slovenskem odvijala črkarska pravda, katere eden glavnih protagonistov je bil prav Murko kot pripadnik struje, ki je dosegla začasno restavracijo bohoričice; z uveljavljanjem tudi neosredneslovenskih jezikovnih elementov predstavlja vezni člen med s Kopitarjevo slovnico, Japljevim prevodom Svetega pisma in Vodnikovim slovaropisnim delom kodificirano normo prerodnega kroga ter konvergenčnimi težnjami pokrajinskih jezikovnih variant, ki se slednjič uresničijo z dogovorom o novih oblikah. Po mnenju nekaterih (Kroupová, Mejstřík, Petráčková 1987: 586) je Murkov slovar prispeval h konstituiranju novodobnega slovenskega knjižnega jezika več kot kasnejša Janežičev *Popólni ROČNI SLOVÁR slovénskega in němškega jezika* v dveh delih, nemško-slovenskem in slovensko-nemškem, (1850/51)⁴ in Cigaleto *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860), ki sta bila obremenjena z idejo ilirizma in panonsko teorijo. Kodifikacija novih oblik je potekala postopno vse naslednje obdobje, prvi korak k njeni uresničitvi pa je bil napravljen s t. i. »državnim« predpisom (Toporišič 1991: 415) ob Miklošič-Cigaletovem (1853) prevodu državnega zakonika (*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separatausgabe*). Vendar pa se nova pravopisna norma zaradi intenc po narodnostni samobitnosti, ki so bile plod slovensko usmerjenih posameznikov in ki so na jezikovnem področju izzvale mnoge nove reforme⁵, seveda pa tudi ustrezno število nasprotovanj in protestov, v Cigaletovem slovarju, kakor bo razvidno tudi iz obravnave posameznih slovarjev v nadaljevanju, tudi zaradi uvajanja sopomenskih vzporednic z drugimi slovanskimi jeziki še ni povsem uveljavila. O ustalitvi pravopisne norme slovenskega knjižnega jezika govorimo šele ob izidu Pleteršnikovega slovarja in takoj za njim Levčevega pravopisa (1899), medtem ko se je pravorečna norma – tudi s pomočjo Škrabčevih

⁴ Z izdajami v letih: 1867 (Janežič), 1889 (Bartel), 1905 (Bartel) – (nemško-slovenski); 1874 (Kleinmayr), 1893 (Hubad) – (slovensko-nemški).

⁵ Levstikovanje kot dediščina Kopitarjeve starocerkvenoslovske teorije, koseskovanje, ilirizem, kot antagonist mladogramatičnemu etimologiziranju pa predvsem Stanislav Škrabec.

prizadevanj – dokončno izčistila šele z moderno, z Breznikovo slovnico (1916) in kasneje v dvajsetih letih, ko so propadla »meščanska prizadevanja liberalcev, da bi brali 'po črki'« (Pogorelec 1975: 14).

* * *

V 19. stoletju je imelo tiskanje slovarjev poleg jezikoslovnega pomena tudi veljavo v potrjevanju jezikovne zmožnosti oziroma jezika kot enega od istovetenjskih oziroma identifikacijskih značilnosti naroda. Druga polovica 19. stoletja je bila v tem pogledu prehodno obdobje, čas, ko se je slovensko izobraženstvo zavedelo potrebe po odpravi »diglosije [dvojezičja] slovenski dialekt (pogovorni jezik) – nemški kulturni jezik, ki je izvirala iz šolanja in povzročala asimilacijo« (Pogorelec 1981: 114). Slovenski jezik se je preko navezave na sorodnejše slovanske jezike »osvobajal« vsiljene dvojezičnosti oziroma odvisnosti od nemškega jezika, ki je dolga stoletja izpodrinjal slovenski jezik na javnih funkcijskih področjih, v največji meri pa na strokovnem. Vidno vlogo pri tem procesu so odigrali dvojezični slovarji, ki ne le da »služijo normalnemu sporazumevanju med narodi«, ob afirmaciji jezika tudi »pospešujejo in lajšajo [njegovo] uveljavljanje, izhajajoč iz jezika, ki se je za tisto nalogo prej uporabljal« (Novak 1970: 162–163). Iz želje po evidentiranju jezika in njegovi kodifikaciji izhaja tudi nemonopolizem, ki ga srečujemo pri vključevanju že obstoječih slovarskih virov. Anton Breznik v razpravi *Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev* (1938: 22) v širšem okviru raziskave izvora besedja med viri za »Murkov besednjak« citira Murkovo izjavo iz uvoda v njegovo slovnico: »O sebi zatrjuje, da ni koval novih besed, ampak je zbral »ves besedni zaklad vseh Slovencev« in tudi »vse, kar se nahaja v literaturi« (str. IX).« Načelno dejstvo, da vsak nov slovarski izdelek vključuje tudi veliko večino sekundarnega gradiva iz slovenskega in slovanskega okolja – kar ne prinaša le prednosti, temveč tudi slabosti, ki mnogokrat izvirajo prav iz heterogenosti slovarskih virov –, se potrjuje tudi v drugih slovarjih tistega časa.⁶ S tega vidika sta še posebej zanimiva slovarja Janežiča in Pleteršnika. Breznik (1938: 88) je ob pregledu prvega zapisal, da zaradi nedoslednega izpisovanja gradiva iz virov, predvsem Novic in časopisa Slovenija, ni »ogledalo tedanjega besednega zaklada pismenega jezika«, hkrati pa je »prinesel toliko ilirskih besed kakor ne prej ne pozneje noben drug slovar« (1938: 95). Mnogo teh pomanjkljivosti je Janežič v drugi izdaji nemško-slovenskega dela leta 1867 popravil, slovensko-nemški del pa je ostal nespremenjen.

Tudi Pleteršnikov slovar, ki je nastajal tudi s pomočjo zbiralcev sočasnega, »živega« besedja, sestavlja mnogo gradiva, ki še ni bilo potrjeno v literaturi, njegovo zbiranje pa se je stopnjevalo v »pravo gibanje, ki je bilo tesno povezano z narodnim prebujenjem, splošnim zanimanjem za narodno blago in s povečanjem potreb po novih izrazih naglo uveljavljajočega se jezika,« piše France Novak (1970: 166). Tudi zato predstavlja Pleteršnikov slovar višek slovaropisnih prizadevanj jeziko-

⁶ Začetnik naprednejšega načina dela je bil Cigale, za katerega je Breznik (1938: 150–154) zapisal: »Cigale je bil prvi, ki se ni zadovoljil s prepisovanjem slovarjev, kakor so to delali dotedanji sestavljavci. S svojo veliko jezikovno izobrazbo je prerešetal besedni zaklad dotedanjih slovarjev in ločil dobre tvorbe od slabih ...«; prvi je tudi uvedel znansveni način v slovarsko delo, »vse navaja, kar trdi, vse izpričuje z razlogi in viri.«

slovcev in slovaropiscev celega 19. stoletja in prinaša do tedaj največjo slovnično obvestilnost. Podrobnejše raziskave so pokazale, da je ciljno občinstvo tega slovarja pravzaprav slovensko in da je Pleteršnik globinsko v mnogih primerih zamenjal vlogi pasivnega in aktivnega jezika v dvojezičnem slovarju: »Z vnašanjem razlagalnih prvin v izhodiščnem jeziku namesto v prevodnem je Pleteršnik razširil raven dvojezičnega slovarja in dal v njem sicer v omejenem obsegu slovenščini mesto, ki presega okvire slovensko-nemškega slovarja in nadomešča enojezični slovar« (Orel 1998: 124). Njegov izid predstavlja »dokončno ustalitev« knjižnega jezika, še pomembneje pa je, da je to prvi slovar, kateremu je »izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega človeka«; z njim se prvič oblikuje »lastna normativna podoba slovenskega knjižnega jezika«, ki odslej ne bo več obremenjena z »iskanjem normativnosti v kontrastivni povezavi z nemščino«. (Vidovič Muha 1996: 21) Pleteršnikov slovar sovпада oziroma se »funkcijsko in časovno sklada z izdajami najpomembnejših slovarjev pri drugih slovanskih narodih« (Suhadolnik 1963: 926–927). Pri večini teh narodov je bilo v nadaljevanju leksikografske dejavnosti individualno delo nadomeščeno s kolektivnim, kar je omogočalo vzporedno vodenje projektov tako historičnega kot modernega slovaropisja, hkrati pa se je oddaljevalo od subjektivnosti pri kvalificiranju in vrednotenju jezikovnih prvin. Pri Slovencih pa je odsotnost najvišjih znanstvenih ustanov onemogočila organizirano nadaljevanje slovaropisne tradicije po prej navedenem vzorcu, zato je bilo jezikoslovno delo nasploh še naprej rezultat individualnih pobud (Glonar).

3 Slovarsko normiranje

3.1 Dvorazsežnost normiranja v slovarju

Čeprav se težnja po izrecni predpisnosti v slovaropisju umika vedno bolj liberalnim načelom, ki upoštevajo avtonomnost vsakega posameznika in spoštujejo njegov individualni jezikovni čut, je določen napotek v smeri ohranjanja uzaveščne jezikovne norme, hkrati pa vrednotenja morebitnih novosti vedno dobrodošel. Ob uzaveščanju funkcijsko- in socialnozvrstne razslojenosti jezika ter višanju ravni slovničnega znanja pri uporabniku se sistem normativno obvestilnih elementov razširja tudi prek okvirov eksplicitnega vrednotenja besedja in oblik, zato poleg teh lahko kot normativno obvestilne pojmujeemo tudi druge slovarske oznake in pojašnila, napotila, sopomenke in blizupomenke ter instrumente razvrščanja posameznih iztočnic, oblik in pomenov.

3.1.1 Makrostruktura

Normativnost v slovarju je deloma nakazana že z izborom jezikovnih/besednih enot, ki jih v slovar sploh sprejemamo. Idealno zasnovana *vertikalna* zgradba ali tudi makrostruktura⁷ v okviru dopuščenih možnosti tipa slovarja prilagodi sestavo geslovnika potrebam uporabnika. Ne le v 19. stoletju, tudi danes je ta vidik

⁷ H. Béjoint (1994), B. Swensén (1993) idr. ločijo med makro- in mikrostrukturo slovarja; prva je vertikalna (navpična), druga horizontalna (vodoravna).

razberljiv iz izbora posameznih virov, bodisi primarnih bodisi sekundarnih;⁸ opazna razlika v koherentnosti (sovisnosti) vertikalne zgradbe, ki je v starejših slovarjih bolj ohlapna, pa izhaja – kot bo prikazano v nadaljevanju – tudi iz raznorodnosti posameznih virov in njihove neprilagojenosti temeljnemu konceptu. Pri njihovi obravnavi se nam ponuja še ena razsežnost normativnosti, ki ne temelji na njihovem primarnem izvoru, temveč na selektivnih načelih sestavljalca slovarja. Ob vprašanju, kakšno podobo jezika želi predstaviti uporabniku, se mora odločiti tudi za tip slovarja oziroma mora izraziti svoj namen. Medtem ko enojezični slovarji lahko izbirajo med pravopisno, razlagalno, enciklopedično in drugimi usmeritvami, pa mora dvojezični slovar mnogokrat vključevati več nakazanih možnosti.

Prikaz jezikovne rabe je lahko idealiziran in se v strokovni literaturi navaja tudi kot »dobra« raba, omejena na ožji krog piscev, »najboljših« uporabnikov jezika, in dejansko rabo povprečnega števila prebivalcev, ki temelji na opazovanju. Prvi način odslikuje »kvalitativno« – kakovostno, drugi pa »kvantitativno« – količnostno normo jezika (Béjoint 1994: 100). Metodološko vodilo pri prvem je omejitev na določeno število kvalitativno »preverjenih« virov in poskus sugeriranja njihovega jezikovnega načina, pri drugem pa objektivno opazovanje in nato opisovanje jezikovne rabe čim večjega števila uporabnikov jezika. Slovarjev iz druge polovice prejšnjega stoletja ne moremo strogo umestiti v enega od nakazanih tipov, vendar pa je iz pregleda njihovih značilnosti razvidno, da se – tako kot drugi slovarji tistega časa – postopoma osvobajajo strogih »literarnih« meril jezikovne pravilnosti, za potrjevanje avtentičnosti sicer še potrebujejo določeno avtoritativno zaledje (citati) in poskušajo zajeti tudi večje število »nepreverjenih« virov, ki pa jih verjetno v hotenju po obširnejši jezikovni osnovi slovarja ali pa tudi zaradi neuzaveščenosti zvrstne razslojenosti jezika evidentirajo kot pravilne ali sprejemljive oziroma napačne ali neprimerne, kar pomeni, da jih kategorizirajo večinoma glede na knjižno, zborna jezikovno zvrst in njeno normo. Slovarji (1) vključujejo že sestavljene slovarske zbirke, ob čemer se posredno sklicujejo na avtoriteto svojih predhodnikov (Murko je na primer zajemal iz Gutsmana, Jarnika, Primica, Vodnika, Belostenca, Vuka, Dobrovskega, Heyma (Breznik 1938: 22–32); Suhadolnik (1984: 506) navaja, da približno dve tretjini besed iz Pleteršnikovega slovarskega gradiva najdemo tudi v kasnejšem Glonarjevem slovarju); (2) v njih se uveljavlja potreba slovaropiscev po kodifikaciji jezika, kot ga uporabljajo zgledni pisci (izpisi iz kanoniziranih besedil in avtorjev, npr. Murko iz Kranjske Čbelice; Janežič iz Koseškega; Cigale in Pleteršnik iz sočasnega leposlovja); (3) kljub težnjam po nepristranskosti je vrednotenje besedja podrejeno ideologiji ali osebnim interesom (Murko označuje neosrednjeslovenske prvine; Janežič dopisuje ilirizme; Cigale vnaša slovansko besedje; Pleteršnik večkrat vrednoti na podlagi številčnosti samega gradiva); (4) v okvir vrednotenja in označevanja sodi tudi ugotavljanje izvora (praktično tudi del horizontalne slovarske zgradbe) prevzetih besed, s tem pa tudi določanje primernosti njihove rabe (Murko posebej označuje in odklanja nemške besede – *nemshke in druge ptuje besede*; Cigale uvaja slovanske izposojenke; kasneje npr.

⁸ Po B. Swensénu (1993) so primarni viri lahko pisni ali ustni (informatorji), sekundarne pa predstavljajo že sestavljeni slovarji.

Glonar posebej označuje besede, prevzete iz francoščine). Zadnje, kot je bilo že nakazano, lahko obravnavamo tako na mikrostrukturni (kadar prevzetost označujemo z oznakami znotraj slovarskega sestavka) kot na makrostrukturni ravni (kadar gre za načelo pri izboru iztočnic in povezave med iztočnicami).

Za konkretno slovarsko obdelavo in umeščanje pri oblikovni obdelavi pa je nespregledljivo vodenje uporabnika z **napotili** oziroma **usmerjevalnimi oznakami**, ki z mediztočničnimi povezavami smiselno povezujejo posamezne slovarske enote, hkrati pa z usmerjanjem obveščajo o priporočljivejši rabi oziroma oblikah. Napotila so lahko izražena eksplicitno, npr. z **vodilko** (*primerjaj*), ki uporabnika usmerja na mesto, kjer bo o iskanem izvedel še več, in **kazalko** (*glej*), ki uporabnika napoti na mesto, kjer lahko dobi iskano informacijo, ali implicitno. **Implicitna napotila** so vsebovana v kratičnih, manjšalničnih in drugih oznakah, ki izkazujejo sklopljenost, okrajšanost in različne modifikacije osnovnega besednega vzorca. Npr. pri Pleteršniku srečujemo tudi dva tipa implicitnih napotil, manjšalnična in vidska, ki se kot usmerjevalna obravnavajo le v primerih, ko jim ne sledi nemški prevod, npr.: *basenca, f. dem. basen in razgrevati, am, vb. impf. ad razgreti* proti *besedica, f. dem. beseda, das Wörtchen*. Očitno normativno vlogo imata le vodilka in kazalka; druga se pojavlja mnogokrat v povezavi z odsvetovalnimi normativnimi oznakami (več o teh v 3.1.2).

3.1.2 Mikrostruktura

Normiranje, s katerim se srečujemo znotraj slovarskih sestavkov, se izkazuje najmanj z **(a)** zapisom iztočnice, pri večini slovarjev pa vsaj še s katerim od naslednjih podatkov: **(b)** zapisom izgovarjave, **(c)** naglasa, **(č)** osnovnimi in izjemnimi oblikospreminjevalnimi in **(d)** oblikotvornimi vzorci ter z njimi povezanimi **(e)** oblikoglasnimi vzorci, v t. i. razlagalno-pojasnjevalnem⁹ delu z **(f)** razporeditvijo pomenov, **(g)** označevanjem osnovnega in ponazarjalnega gradiva ter **(h)** stilističnih posebnosti. Pri večini od naštetih kategorij **(a–e, h)** se poleg osnovnih oblik ali pa skupaj z njimi pojavljajo tudi njim enakovredne ali manj navadne¹⁰ dvojnice, ponekod pa se navajajo tudi posamezni odkloni in posebnosti v razmerju do obstoječega, v jezikovnem sistemu nezaznamovanega. Razmerja med temi besedami lahko glede na nezaznamovane ustreznike poimenujemo kot dvojnična, sopomenska in opisno-razlagalna. Dvojnična ali variantna, če sta povezani besedi dvojnici, kar pomeni, da se ne razlikujeta v pomenu, ampak le v zapisu (*bajaco – bajazzo*), naglasu (*béliti – belíti*), končnici (*róda – rodù*), korenu (*babljati – bebljati*) ali priponi (*bajtarka – bajtarica*); sopomenska, če imajo besede isti pomen, zaznamujejo isto predmetnost ali pojmovnost, vendar se v izrazni podobi v celoti razlikujejo (*bacek – jagnje*), in opisno-razlagalna, ki se družijo besede in njihove večbesedne ustreznice, npr. pri Cigaletu (*barbarizem – beseda ali izrek po tujem; potočnica – riba iz potoka*). Tipološko klasifikacijo¹¹ dopolnjujejo v teh razmerjih nastopajoče in ta

⁹ Navedenemu izrazu J. Toporišiča (1994: 457) je vsebinsko ustrezna zveza pomenska stran gesla, uporabljena v SSKJ.

¹⁰ Po SSKJ (1998) je manj navadna dvojnica tista, »ki se v knjižnem jeziku ali umika ali uveljavlja«.

¹¹ Čeprav klasifikacija v poimenovanju in razvrstitvi posameznih oznak ni prekrivna z us-

razmerja določujoče oznake;¹² njihova normativna veljava je nesporna, čeprav ni vedno izrecno izražena.

* * *

Oznake, ki vrednostno določajo odnose med dvojnicami, se enakovredno pojavljajo tudi v ustrežajočih sopomenskih zvezah. Njihova distribucija je v okviru teh dveh razmerij neomejena, hkrati pa so edine, ki se pojavljajo v iztočničnem delu slovarskega sestavka, tj. v glavi, kar je razumljivo tudi z vidika njihovega slovničnega pomena. Med njimi prepoznavamo dva tipa; **(1) priredne** opozarjajo na različne vrste priredne povezanosti med sicer samostojnimi besedami; lahko so: **vezalne** ali **ekvivalentne** (*in, ali*), ki povezujejo soobstajajoče enakovredne besede; **dopolnjevalne** (*tudi*), ki uvajajo še dopuščeno možnost osnovni obliki; in **pojasnjevalne** (npr. *navadno, sicer, dejansko*¹³ idr.), ki eksplicirajo odnos med oblikama, ki ju povezuje. Včasih so priredne oznake nadomeščene z ločili (vejica, podpičje, pri medmetih klicaj), ki imajo podobno vlogo in tudi razvrstitev glede na slovarska razmerja. Drugi tip predstavljajo **(2) normativne** oznake, kar pomeni, da neposredno uveljavljajo predpis in jih zaradi izrecnega, včasih tudi črno-belega presojanja vrednosti jezikovnih prvin imenujemo tudi normativne v ožjem pomenu besede. Lahko so **prepovedovalne** (*nepravilno, napačno*), tj. označujejo glede na knjižno normo prepovedane in nepravilne izraze, **odsvetovalne** (*manj pravilno, ponemčeno*), tj. take, ki izražajo različne stopnje neprilagojenosti knjižni normi, ali **stopnjevalne** (*bolje, slabše*), ki odslikujejo vrednostno razmerje med dvema ustreznicama; oba tipa oznak v slovarjih mnogokrat zamenjujejo posebni, vizualno bolj izstopajoči simboli ali znaki (*, +, †, ° ipd.).

Priredne in normativne oznake imajo tudi posebno vlogo v **sestavljenih** oznakah; tako kot določajo odnose na pomenski slovarski ravni, takšna je tudi njihova funkcija na organizacijski ravni slovarja oziroma na ravni razporeditve in urejanja osnovnega slovarskega gradiva. Pri prirednih, zlasti vezniških besedah je bistvena njihova povezovalna funkcija, pri normativnih pa se pojavljajo merni prislovi, ki predvsem v primerniških oblikah (*manj, bolj*) določajo stopnjo oziroma mero prepovedi ali priporočljivosti, pri čemer je bistvena njihova prilastkovna funkcija v oznakovni besedni zvezi.

V funkciji določanja odnosov na ravni sopomenskih razmerij se prirednim in normativnim oznakam pridružujejo tudi **(3) omejevalne** oznake, ki umeščajo označeno besedo glede na čas (*nekoč, zdaj, novo*), pogostnost pojavljanja (*redko, pogosto*), prostor (*Dolenjska, v Dalmaciji*), čustvene okoliščine govornega (sporočevalnega) položaja (*zaničljivo, ironično*), socialno določenost (*nizko, navadno*) in funkcijski prostor pojavljanja oziroma sotvarje (*lovsko, trgovsko*). Med njimi obstajajo tudi korespondenčne vezi in vsebinsko prekrivna področja, tako da je nakazana delitev pravzaprav bolj shematska: kot prostorsko omejene lahko pojmujejo

treznimi poimenovanji v SSKJ in *Slovenskem pravopisu 1 – Pravila* (1997: 132), sem se pri delu, tudi v želji po ohranjanju uveljavljenega izrazja, konzultirala predvsem s tema dvema priročnikoma.

¹² Po SSKJ (1998) kvalifikatorji; sicer (Humar 1993; Weiss 1994) tudi označevalniki.

¹³ Vir za primere v oklepajih so pregledani slovarji.

socialnozvrstno določene izraze iz okvira narečnih in pokrajinskih podzvrsti, časovno omejeni so tudi glede na pogostnostnost kvalificirani izrazi (npr. z oznakami *pešajoče, naraščajoče*). Med temi oznakami so torej **časovne, pogostnostne** ali frekvenčne, **prostorske, čustvenostne** ali ekspresivne ter **socialno- in funkcijsko-zvrstne**. Tako kot prva dva tipa se tudi omejevalne oznake ne pojavljajo samo v sopomenskih razmerjih, ampak namesto nevtralnih¹⁴ sopomenk v posameznih primerih uvajajo razlage, pomenske definicije in opise. Med te, z opisno-razlagalnim razmerjem definirane oznake, uvrščam tudi **(5) podatke o viru** ter **(6) izvoru**.

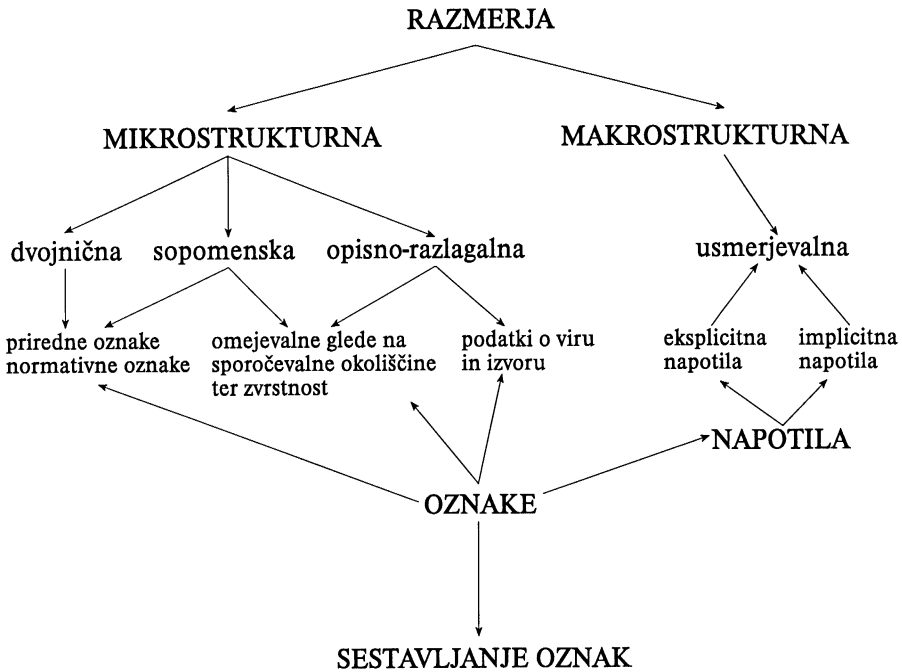
Preglednica 1: Oznake po tipih

priredne	<ul style="list-style-type: none"> · vezalne (<i>in, ali</i>) · dopolnjevalne (<i>tudi, poleg</i>) · pojasnjevalne (<i>nekateri, dejansko, dobesedno, sicer</i>)
normativne	<ul style="list-style-type: none"> · prepovedovalne (<i>nepravilno, napačno</i>) · odsvetovalne (<i>ponemčeno, slabo</i>) · stopnjevalne (<i>bolje, slabše, manj</i>)
omejevalne	<ul style="list-style-type: none"> · časovne (<i>nekoč, zdaj, zastarelo, novo</i>) · pogostnostne (<i>redko, pogosto</i>) · prostorske (<i>Dolenjska, v Dalmaciji</i>) · čustvenostne (<i>ironično, zaničljivo</i>) · socialnozvrstne (<i>nizko, navadno</i>) · funkcijskozvrstne (<i>lovsko, tehnično, trgovsko</i>)
podatki o viru	<ul style="list-style-type: none"> · (<i>po Pohlinu, Kl. != Klodič</i>)
podatki o izvoru	<ul style="list-style-type: none"> · (<i>rusko, poljsko, starslovansko</i>)
eksplícitna napotila	<ul style="list-style-type: none"> · vodilka (<i>prim.</i>) · kazalka (<i>gl.</i>)
implicitna napotila	<ul style="list-style-type: none"> · kratična · manjšalníčna · vidska · druga

4 Murkov slovar in njegov vpliv na slovarje 19. stoletja

Pri vseh slovarjih, tj. Murkovem, Janežičevih, Cigaletovem in Pleteršnikovem, sem se omejila na pregled slovarskih sestavkov pri črkah *B* in *R*, podrobneje pri Murku (*Ba!–Bzhela*, stolpci 9–32, in *Raba–Ruzha*, stolpci 463–498) v slovensko-nemškem delu. Nemško-slovenski del (*Baar–Burbaum*, stolpci 135–212, in *Rabatte–Rütteln*, stolpci 547–568) je bil upoštevan le ob preverjanju obravnave posameznih slovarskih sestavkov in ob primerjanju z drugimi slovarji.

¹⁴ Nevtralnost je pojmovana s funkcijskega vidika.

Preglednica 2: Prikaz oznak glede na zastopnost v slovarskih razmerjih

4.1 Makrostruktura

V Murkovem dvojezičnem slovarju v dveh delih se srečujemo z do tedaj slovarsko neobičajnim načinom navajanja **iztočničnih besed** – z gnezdenjem, kjer se po zapisu vstopne iztočnice navajajo tudi njene zapisovalne dvojnice, besedotvorne izvedenke, frazeološke zveze, pa tudi nemotivirane besede, ki se navezujejo na iztočnico zaradi podobnosti nepoobraziljenega dela govorne podstave. S tega vidika se močno razlikuje tudi makrostrukturalna obdelava obeh primerjanih črk, saj je številčni obseg posameznih besed v gnezdu mnogo večji pri začetnih črkah kot pri končnih, kjer se besedotvorno enakovredne besede, prej podiztočnice, pojavljajo kot samostojne iztočnice. Za primer: (1) V gnezdu, ki ga uvaja iztočnica *bik*,¹⁵ navaja Murko naslednje podiztočnice oziroma elemente gnezda: *bikaft*, *bikazh*, *bikazha*, *bikez*, *bikoglaviz*, *bikoglavka*, *bikoviza*; iztočnica *rak* nima nobene podiztočnice, v ponazarjalnem delu pa ima izpostavljeno frazeološko zvezo *rakam shvishgati*; besede, ki naj bi se primerjalno z samostalnikom *bik* nahajale v gnezdu, so navedene kot samostojne iztočnice (*rakar*, *rakez*, *rakov*), kot podiztočnice pri le-teh (*rakoviza*) ali pa jih ni (*rakaft*). (2) Manj razlik je ob primerjavi pridevnikov *bel* in *rudezh*. Pri *bel* obravnava podiztočnice *belav*, *belenje*, *belesh*, *belez*, *belibog*, *beli-*

¹⁵ Murko piše vse iztočnice in podiztočnice, razen tistih, ki so za oznakami ali ločili z veliko začetnico.

lo, belina, beliti, beliviz, belivka, belivzhev, beliza, belizhki, beljak, beljka, beljkaft, beljug, beljuga, belogerlji, beloglav, beloglaviz, beloglavzhek, beloſt, belota, belouſhka in besedne zveze *bela nedelja, beli grad, beli tok*. Pri *rudezh* navaja drugi dve osnovni obliki (*rudezha, rudezhe*) in podiztočnice *rudezhina, rudezhiti, rudezhiti fe, rudezhiza, rudezhkaft, rudezhklati, rudezhnost*, samostojna iztočnica je le *rudeti* s podiztočnico *rudeti fe*, verjetno tudi zaradi upoštevanja abecedne povrstitve, ob besedotvorni primerjavi pa ostanejo neobdelane *rudezhebrad, rudezhelaf, rudezhilo, rudezhko* ipd. Neskladnost priča o spremembi tehničnega koncepta slovarja, ki ga je uveljavil Murko med črkama *H* in *I*. K tej spremembi spada tudi neskrajšano zapisovanje podiztočnic od črke *H* dalje.

* * *

Medtem ko je Janežičev način zapisovanja iztočnic vsaj v slovensko-nemškem slovarju precej podoben Murkovemu, kjer se kot podiztočnice navajajo navadno priponsko alternirane tvorjenke po abecednem redu (*babič -iti -evati -ka -kica; bukvo-tis -tiskanija -stavec -vezavec*), pa v nemško-slovenskem delu tako kot pri Cigaletu opazujemo združevanje besednih družin v gnezda, ki pa ne presegajo okvira besedotvorne povezanosti (samostalnik, svojilni pridevnik, vrstni pridevnik, manjšalnica).

* * *

Makrostrukturno koherentnost ustvarjajo tudi mediztočnične povezave: Murko je v *Rasloshenju* vkratiz izpostavil le **kazalko** v. (*vide, sieh, glej*), ki jo je v slovarju uporabljal v dveh vlogah. Kot (1) napotilo na primernejšo iztočnico ob prevzetih besedah, npr. *balj* (†) [...] v. *plef, bart* (†) [...] v. *krat, rinja* (†) [...] v. *shleb*, tudi *robsel*, v. *robida*, in (2) izjemoma ob besedah, ki niso z osredneslovenskega jezikovnega področja, npr. *bafshzhenik* (*Kt.*) v. *Odvetek*. Ob dvojničnih zapisih mehčanega *n'*, zlogotvornega *r*, ob premenah glagolskih pripon *ova : a* ter predpon *raz : ras* se je odločil za verjetno manj rabljeno obliko, npr.: *ranjki*, v. *rajniki; rujoveti*, v. *rjoveti; bati fe*, v. *bojati fe; rafkidati*, v. *raskidati; bljuvati*, v. *bljovati; rasgonitit*, v. *rasgnati; ratati*, v. *gratati; rima*, v. *rema; ruvati*, v. *rovati*.

V nenormativni vlogi pa je uporabljal kazalko kot pripomoček pri iskanju iztočnic, ki jih je obdelal v okviru gnezda, npr. *berovnica*, v. *ber*.

* * *

Sistem vertikalne povezanosti je med izbranimi slovarji najbolj dovršeno izdelal Pleteršnik. Pri njem ima vsaka beseda svoj slovarski sestavek, izjemoma so kot podiztočnice obdelane npr. pri posameznih glagolih oblike s prostim morfemom se in trpnimi deležniki (*razgrebati; -razgrebati se; razgrebsti; -razgreben*), pri nekaterih pridevnikih njihove posamostaljene oblike (*bližnji -a -e; -bližnji -ega*), pri nekaterih prislovih primernik z enakozvočnim predlogom (*blizu, I. adv.; II. praep.; III. comp. bliže*) in pri predlogih tudi predpionska obrazila (*raz, I. praep.; -II. praef.*). Osamosvojene so tudi enakozvočnice, ki jih uvajajo vrstilni števniki pred iztočnico, npr.: 1. *bazilika* 'cerkev, stavba'; 2. *bazilika* 'zelišče'. Namesto pogostega navajanja dvojničnih iztočničnih oblik, ki so ena od značilnosti Murkovega slovensko-nemškega besednika, in linearnega nizanja slovenskih ustreznic nemški iztočnični besedi pri Janežiču in Cigaletu, sta tu abecedna urejenost in ločena obdelava posameznih besed omogočili preglednejšo korespondenco med slovarskimi sestavki. V

sistem izrecno in implicitno izraženih **napotil** sodijo kazalka in vodilka ter **enačaj**, ki ga Pleteršnik v uvodnih pojasnilih (str. XI) poimenuje »znamenje enakosti« in mu pripisuje vlogo označevalnika sopomenskosti: »je enakega pomena kot«. Enačaj v tistih slovarskih sestavkih, ki ne prinašajo ustreznice v nemškem jeziku, ampak nadrejeno sopomensko obliko (oblike), dokazuje, da je predvsem uporabnikov vodnik do želene končne informacije in s tega stališča implicitno izražena usmerjevalna oznaka (*rajtati* [...] 1) = *računati* 2) = *misliti*), pojavlja pa se tudi tam, kjer nadrejena pomenska ustreznica ni nezaznamovana (*bicika* = bičica, *das Schäflein*, *Guts.*, *Mur.*, *Cig.*). Podobno kot enačaj tudi **kazalka** *pogl.* (*poglej*) v svoji pojavnosti združuje odvetovalni in usmerjevalni princip, ki ju tokrat oba navaja tudi Pleteršnik: »navadno pri napačnih oblikah in besedah zvrča na pravilnejše« (str. XII). Uporabljena je v enakih primerih kot enačaj, vendar manj pogosto. Zapletenejšo vlogo ima **vodilka** *prim.* (*primeri*). Uvajala naj bi sopomenke, ki so kot iztočnice tudi vključene v slovar (*bara f. der Sumpf, der Morast* [‘močvirje, barje’], *Z., nk.* [...] *prim. barje; hs. bara die Pfütze* [‘mlaka, luža’]), blizupomenske ali besednovrstno različne tvorjenke iz iste podstave (*baranje, n. das Fragen; – prim. barati*) ter etimološko izvorne besede (*bantovati* [...] *prim. magy. bantani Mik. (Et.)*). Osrednja vloga vodilke je v dopolnjevanju in primerjanju informacij med različnimi iztočnicami. Nadaljnja razčlenitev glede na tip uvajajočih besed ali besednih zvez pa je pokazala, da se v nekaterih kategorijah ne razlikuje od kazalke in enačaja, čeprav Pleteršnik ne predvideva njene normativne označevalnosti. Prikazani razmestitveni pregled napotil tako ne zadostuje za prikaz njihove normativne naloge, ki se – enako kot v drugih prikazanih slovarjih – najpogosteje ne navezuje na sopomenke, ampak na dvojnice.

Norma slovenskega knjižnega jezika postaja s Pleteršnikom vse bolj otipljiv pojem. Posameznih glasovno-pisnih variant ne niza in enači s prirednimi oznakami, ampak z napotili usmerja vse manj pogoste, manj navadne oziroma redke ali narečne zapise na enega, tj. normativnega oziroma normi ustreznega, pri katerem ponudi tudi pomensko ustreznico v nemškem jeziku. Pri tem usmerjanju uporablja vse tri tipe napotil (*baša = paša, bazan* [...] *pogl. fazan, bincelj* [...] *prim. fincelj*). Enako je pri vrednotenju besedja, kjer je največ posebnosti v strokovnem besedišču, predvsem na ravni domače – tuje, kjer Pleteršnik ni enotransko usmerjen k domačemu izrazju, ampak navaja uporabnika predvsem k najbolj pogostim, nezaznamovanim izrazom, četudi so mednarodni (*matematika, dialektika*).

V sistemu in razvrstitvi Pleteršnikovih napotil pa je zanimivo še njihovo povezovanje med seboj: (a) *barčen* [...] = *barek; barek* [...] *pogl. barik; barik* [...] *lüstern*; ali tudi (b) *besnoba = besnost; besnoča = besnoba; besnost* [...] *die Tollheit*; in tudi z implicitnimi napotili: (c) *barčica f. dem. barka; barkica f. Mur. pogl. barka*. Te povezave odpirajo obravnavo slovarjev kot jezikovnih baz z lastnostmi besedila.

Vloga napotila pa te oznake izgubijo, če uvajajo le razlago ali opis, npr. *razjeda* [...] = *kar je razjedeno*.

4.2 Mikrostruktura

Tako kot v prikazu sestave in povezovanja geslovnika se bom tudi ob razčlenitvi slovarskih sestavkov omejila na tiste slovarske pripomočke, ki so lahko poj-

movani kot normativni. Najobičajnejša razmerja, ki se pojavljajo v Murkovem slovarju, so dvojničnega in sopomenskega tipa in izražajo poleg soobstoja konkurenčnih variant ali izrazov tudi sestavljavčevo zavest o neutrjenosti jezikovne norme, včasih pa tudi omahovanje ob njenem usmerjanju in določanju. Pojavljajo se na vseh jezikovnih ravninah. Oznake, ki določajo ta razmerja in ki so deloma predstavljena v seznamu kratic, se uvrščajo v skupino **normativnih odsvetovalnih** (*niedr. – niedrig, gemein, gerda befeda*; (†) – *deutsche und andere fremde Wörter, nemfshke in druge ptuje (ne pravšlovenske) befede*), **časovnih** ((*) – *neugebildete Wörter, novosloshene befede*; *vrlt. – veraltet, po starim, vstarijena befeda*), **prostorskih** (*Kr. – in Krain gebräuchlich, po krajnski*; *Kt. – in Kärnten gebräuchlich, po korofshki*; *St. – in Steiermark gebräuchlich, po shtajerški*) in **socialnozvrstnih** oznak (*gem. – gemeinhin, im gewöhnlichen Leben, po navadi, navadno*), navaja pa tudi podatek o **izvoru** (*altsl. – altslawisch, po starošlovenski*).

Glede na opisana razmerja in rabo v slovarju pa je seznam dopolnjen z oznakami, ki sem jih našla pri črkah *B* in *R* v slovensko-nemškem delu in v nemško-slovenskem. Za primerjavo so izpisane tudi oznake iz drugih slovarjev:

	Murko	Janežič	Cigale	Pleteršnik
prirede valne	<i>und [in] oder [ali]</i>	<i>u. od.</i>	<i>und oder beide gebr. [oboje rabljeno]</i>	
prirede dopolnjevalne	<i>auch [tudi] nebst [poleg]</i>		<i>auch</i>	<i>tudi</i>
prirede pojasnjevalne	<i>eig./eigen. [pravzaprav] überhaupt [sploh, nasploh] wörtl. [dobesedno] sonst [sicer]</i>		<i>eig. zuweilen [včasih] sonst etwa [morda]</i>	<i>opp. [nasprotno] nav.</i>
normativne odsvetovalne	(†) [tuja beseda] <i>weniger richtig [manj pravilno] germanisierend [ponemčeno] schl. [slabo]</i>		<i>richtiger [pravilneje] (*) [odsvetovana beseda]</i> <i>schlecht</i>	<i>germ. [nemčizem]</i>
normativne prepovedovalne	<i>unr. [nepravilno]</i>		<i>unrichtig</i>	<i>napačno</i>
časovne	(*) [novo] <i>vrlt. [zastarelo] einst [nekoč] jetzt [zdaj]</i>		<i>veralt. [zastarelo] urspr. [prvotno] (†) [novo]</i>	<i>nk [novoknjižno] včasi</i>
pogostnostne	<i>seltener [redkeje] selten [redko] wenig gebräuchlich [manj rabljeno] in manchen Fällen [v mnogih primerih]</i>		<i>nicht viel gebraucht [ne dosti rabljeno]</i>	<i>redko pogosto</i>

prostorske	<i>Kr., Innerkr., Oberkr., Kt., St., croat. dalm., in KK</i>		<i>Kr., U. Kr., Kt., St., Küstl., Istr., Böhm., Mähr. ...</i>	<i>Ben., BIKr, Dol., GBrda, SlGor., ...</i>
čustvenostne	<i>verächtl. [zaničljivo]</i>	<i>fig. [metaforično]</i>	<i>verächtl. vulg. [vulgarno] fig.</i>	<i>ironično zaničljivo šaljivo pren. fig.</i>
socialnozv.¹⁶	<i>niedr. [nizko] gem. [navadno]</i>	<i>gem.</i>	<i>gewöhn. [navadno, običajno] gemeing.</i>	
funkcijskozv.		<i>bot., chem., geom., ...</i>	<i>geom., geol., mont., milit., merc., med. muzik., tech., Jäg.</i>	<i>chem., anat., gramm., math., phil., merc., ...</i>
podatki o viru	<i>nach Gutschm. von P. Marcus</i>		<i>nach Poh., M., bei Gutschm., Zal., V., ...</i>	<i>Rut., Kl., Mur., Zora, DSv., ...</i>
podatki o izvoru	<i>altsl. russisch polnisch</i>		<i>altsl., serb., kroat., russ., poln., in allen slav. Mund., ...</i>	<i>bav., češ., kor., nem., ...</i>

V vseh slovarjih se zelo pogosto pojavljajo tudi **ločila** (vejica, ob medmetih klicaj, npr. *Ba! bah!*) kot ustrezniki prirednih oznak, ki besedje sicer ločujejo, a ne definirajo elementov glede na razmerja, v katera jih povezujejo. Njihova razvrstitev je precej neuskaljena, kar pomeni, da se ob povezavi vrstno enakih primerov večkrat pojavljajo različne oznake ali njihova nadomestila.

* * *

Na predstavljeni način je Murko navajal **pravopisne** dvojnice:

Ob zapisu soglasniškega sklopa *šč: beregijše, beregijhze; ratifše, ratifhze*; vendar je v vzporednem primeru kranjski narečni zapis okvalificiral kot **novotvorbo** in pustil neosrednjeslovensko obliko neoznačeno: *bolenifše (*) bolenifhze*; vseh dvojnic ni označil (*revfhina*).

Omahoval je ob zapisovanju polglasnika: *barek, barik; robez, robiz*; ob zlogotvornih soglasnikih je polglasnik zapisoval s samoglasnikom *e* ali opuščajem, pri čemer ni nadrejal nobenega načina: *reshenjak, r'senjajk; resnišhe, r'shišhe*; pri nekaterih primerih je zapis s samoglasnikom *e* predvidel kot pisno varianto (*resh, reshen, resheniza*) za izgovorni polglasnik (ob navodilu za izgovor v oklepaju, izpostavljenem z besedico *lies*, je zapisal oblike: *r'sh, r'shen, r'sheniza*).

Mehčani *n'* je pisal z navadnim *n*, dopustno z dvočrkjem, *boben auch bobenj*, ali pa obliki z eno- in dvočrkjem kot enakovredni varianti: *bogina, boginja; refshnje oder refshno telo*. Besedam s protetičnim v večinoma ni dajal prednosti (*bresumen, auch brezvumen; brezumiz, auch brezvumiz*), čeprav prihaja tudi do izjem (*rasvújsdan, auch rasvujsdán*). Pri teže izgovorljivih glasovnih zvezah je odločitev o pisavi s samoglasnikom *e* prepuščal uporabniku: *rasgnati, rasshenem oder raseshenem*.

¹⁶ Vse izmed oznak se nanašajo na splošni, navadni pogovorni jezik.

V redkih primerih, kjer je evidentiral pisavo skupaj ali narazen, je dajal prednost pisanju narazen (*sa rana, auch sarano*), nasproten način pa je utemeljil, npr. ob sprevrženkah: *beli grad, auch zusammen beligrad, die Städte Stuhlweissenburg und Belgrad*.

Z začetki evidentiranja živega pogovornega jezika je verjetno povezano omahovanje pri zapisovanju soglasnika *l*: medtem ko varianti *rokal, rokav* pojmuje kot enakovredni, pa v primerih, ko bi se z *zapis l-ja* lahko navezoval tudi na drugo osnovo (*boleti*), daje prednost obliki pisanja *-le-*, npr.: *bolnišhiza* (*) eig. *bolenišhiza*; *bolenik* auch *bolnik*; *bolenica, auch bolnica*.

* * *

Z vidika uvajanja t. i. **novih oblik** je zanimiva primerjava pravkar označenih Murkovih rešitev iz časa pred njihovo uzakonitvijo s Cigaletovimi, ki dokazuje, da le-te še tri desetletja kasneje še vedno niso povsem izpodnesle starih, čeprav med preučevalci zgodovine slovenskega jezika velja Cigale kot prevajalec državnega zakonika za njihovega vpeljevalca. Uvedba novih oblik, ki kljub predpisanosti še niso zaživele v živem govoru, se z vidika sestavljanja slovarja ni ujemala z opazovanjem kot temeljno slovarsko metodo. Rezultat tega je omahovanje, večje število dvojnic ali popolno prezrtje novih oblik pri nekaterih kategorijah pri Cigaletu. Redkeje kot pri Murku so ustreznice povezane s prirednimi, tj. vezalnimi (*und* 'in'; *oder* 'ali'),¹⁷ dopustnimi (*auch* 'tudi') ter pojasnjevalnimi in normativnimi oznakami. Dosledno navaja besede s soglasniškim sklopom *šč* (*češčenje, koščak, kopaljšče, plajšč, tekališče, jezdišče*) povsem enakovredno z reducirano narečno obliko (*češenje, košak, kopalše, plajš, tekališe, jezdiše*), razen v vzglasnem položaju, kjer je le polno uresničena oblika (*ščetinje, ščetovnik*); med obe obliki postavlja **vejico**. Polglasnik v samostalniški priponi *-ec* zapisuje s samoglasnikom *e* (*borivec, premagavec, prasec, rakitovec, plesavec, ponavljavec*), obrazilo *-ic* (*krajic, svojic*) se pojavi redko, nikoli pa v dvojnici z *-ec*. Enako je z oblikoglasnima paroma *-iga* : *-ega* (*severniga jelena; viteškiga rodu; rožniga germovja; suhiga grozdja*) in *-am* : *-om* (*s terdnim slepam; s slovesam; s pogledam na*), kjer se stare oblike pojavljajo redko in ločeno od novih, **brez nakazanega normativnega razmerja**. Tudi kasnejše jezikovne reforme se v Cigaletovem slovarju napovedujejo z uvajanjem variantnih oblik, npr. neenotna obravnava oziroma obratna razvrstitev variant s poudarnim *j* in brez njega pri prislovih (*precej, precj; zad, zadi, zadej*) ter upoštevanje le ene od variant pri besedah s t. i. parazitskim *j* (*gojzd; ojstro sleme; grojzdjiče : grozdje*), medtem ko oblike s protetičnim *v* obravnava kot dvojnične, a **enakovredne** le ponekod (*ozger oder vozger*). Posebno obravnavo med spremembami, ki so se razrešile šele s Pleteršnikovim slovarjem in Levčevim pravopisom, zahteva tudi zapisovanje zlogotvornega *r*. Ta je največkrat zapisan na takrat najbolj navaden način (*ker-vav; smert; červ; gerdo*), izjeme pa se pojavljajo pri besedah, kjer se zlogotvorni *r* nahaja v položaju na začetku besede. Čeprav bi pričakovali, da bo Cigale uresničil kasneje od Škrabca branjeno in od Breznika zavrnjeno načelo o nezložnosti nena-glaščenega in zložnosti naglaščenega vzglasnega *r*, je s štirimi tipi zapisovanja tega

¹⁷ V začetnih redakcijah pri črki R se namesto slovenskih prirednih oznak med slovenskimi ustreznici pojavljata slovenski: *ali* in *i.t.d.*

glasu (*r, re, er, ru*) izpeljal z normativnega vidika neenotno reševanje te problematike, npr. *rdeč* (*rdeč gewöhnlich rudeč geschrieben; rožno rdeč; rožno rudeča*), *rdeče* (*rudeče*), *rjav* (*rjav, erjav, rujav*), *rž* (*rež, reži eigentlich rži*). Kadar ni uporabljal vejice, je primernejši dvojnični zapis uvedel s **socialnozvrstno** oznako, ki uvaja pogovorni, neformalni način, ali s **pojasnjevalno** oznako. Manj težav je imel Cigale pri zapisovanju kot dvoustnični u izgovorjenega *l*, dal je prednost zapisu s *l*, variantne oblike (kjer se pojavijo) pa je obravnaval kot enakovredne, če izvzamemo povrstitveno načelo, kjer ni bil dosleden (*vsajalnica, vsajavnica, sodivnica, sodilnica; kopalnica, kopavnica*).

* * *

Murko je **naglasne** dvojnice povezoval z različnimi oznakami ali vejico:

Dvojnice, ki izvirajo iz razlik v naglasni kolikosti, je dosledno povezoval s t. i. **dopolnjevalno** oznako *auch* 'tudi': *bèdraft, auch bedràft; bik, auch bik; rasnèfti, auch rasnèfti; rít auch rít; ròden auch róden*.

Tiste, ki pa se pojavljajo zaradi različnega naglasnega mesta in zaradi tega naglasne kakovosti, je največkrat (v 72 % vseh primerov pri črkah *B* in *R*) obravnaval kot **enakovredne** (*rábotnik, oder rabotník; rábozhan, oder rabozhánj; in ráhloft, rahlóft; rasbéshanje, rasbeshánje*), redkeje kot **dopustne** (*blàgo, auch blagó; bòlen, auch bolén; bróditi, auch brodítí*) in **odsvetovalne** (*raskrópiti, gem. raskropíti; raszhéfati, gem. raszhefáti*), le izjemoma, ob navedbi še tretje, pravopisne variante, pa z oznako *und*: *bóben [auch bóbenj] und bobén*.

* * *

Glagole, pri katerih se zaradi različnih sedanjiških osnov pojavljajo **oblikoglasne** dvojnice in niso relevantni v naglasnotipski problematiki, povezuje s **prirednima vezalnima** oznakama *und* in *oder*.

Pri samostalniku naglasne posebnosti v neimenovalniških sklonih napove s števkó, izpisano pred izpisom, tu je Murkova sistematizacija zopet neenotna, včasih se vsiljuje misel, da kar naključna: *bík [...] 2. bika, biká und bikú; rób [...] 2. róba, robá, robú, robóva; ród [...] 2. róda oder rodá, rodú, rodóva*, bolj enotno je pri drugi ženski sklanjatvi: *rèf, 2. rèfi, refi; rés, 2. rési, resí; resh /.../ 2. r'shi, r'shí*.

* * *

V okviru **oblikoslovja** prepozna sklanjativne posebnosti prve ženske sklanjatve (*breskev, britev, bukev*), ki jih glede na dvojnično razmerje obdela enotno, v okviru oznak pa ne: *breskev, fki und breskva, fkve; britev, auch brituv, tvi und britva, tve; bukev, kvi oder bukva, kve*.

Pri prvi moški sklanjatvi (*rezelj; rogelj*) enakovredno uvaja poleg knjižne (seveda velja le za navedena primera) tudi varianto (*roglja, rogeljna; rezlja oder rezeljna*).

* * *

V sopomenska razmerja in zato tudi na **pomensko** ravnino jezikovnega sistema se navezujejo različno, tudi s prirednimi oznakami povezani iztočnični pari, ki združujejo sicer podobne, a spolsko različne iztočnice, pri čemer ne gre za zamenjavo spolil, temveč obrazil, npr. *blod, m. auch -ba f; rasbojnost f., rasbojstvo n.*

Ta Murkov način prikazovanja posameznih besed morda ni najbolj posrečen, če upoštevamo dejstvo, da je slovar strukturiran po konceptu gnezdenja, ki

predvideva redakcijsko predstavitev vseh enot besedne družine. Enako je pri povezovanju iztočničnih parov, ki so istega spola, čeprav je tu povezovanje z oznakami, ki dajejo prednost posameznim besedam, osnovano na besedotvornem načelu – primernosti oziroma neustreznosti določenih priponskih obrazil. S tem razlogom je povezana tudi označevalna **neenotnost**, ki se, razumljivo, tokrat ne navezuje na oblike, temveč na pomene: *befedar* (*) *oder noch richtiger befednik* (*); *biftrina*, *biftrota*; *bitka*, *bitva*; *bogatez*, *bogatin*, *bogatinez*; *borje*, *borovje*; *bratoljub* *auch bratoljubiz*; *repnik*, *repnjak*; *revnost*, *revšhina*; *roditel* *auch rodiviz*; *rokodel*, *rokodelaviz*, *rokodeliz* *und rokodelnik*. Vendar pa tudi ob oblikovno enakovrstnih ponazoritvah Murko ne uporablja enotnih označevalnih sredstev. Tako ob svojilnih pridevniki, ki izražajo pripadnost s priponskimi obrazili *-ov* ali *-ev*, uporablja vse obstoječe oznake (*auch*, *und*, *oder*, *in St. gem.*) in vejico: *banderašhev*, *auch banderašhev*; *bojarjev* *und bojarov*; *rešhetarjev*, *in St. gem. rešhetarov*; *romarjev* *oder romarov*; več kot polovici samostalnikom moškega spola, katerim pri pridevniku ustreza preglášeno obrazilo *-ev*, pa ustreznih pridevnikov ne pripiše, npr.: *beloglaviz*, *berazh*, *blasniviz*, *blebetaviz*, *bradazh*, *bramboviz*, *braviz*, *bzhelar*, *ratej*, *repar*, *repokopiz*, *resar*, *resazh*, *resbar*, *ribizh* idr.

* * *

Časovno označevanje je blizu ozko normativnemu vrednotenju: vsaka zametitev je v tem pogledu znamenje za sklepanje o obstoju oziroma nezaznamovani rabi besede ali oblike v označenem obdobju ali pa simbol za jezikovno sestavino, ki je živa raba še ni potrdila, v pisno normo slovenskega jezika pa je že sprejeta. Za mnoge od njih je čas pokazal, da so postale tvorne sestavine našega jezika, druge pa so kot papirnate besede izginile, saj se v živem govoru niso uveljavile; nekatere Cigaletove neologizme najdemo še pri Pleteršniku: *izbuknjenina* † za relief, *oblon* † za balon in celo v Slovenskem pravopisu leta 1962, npr. *drevomer* †.

Murkovo prepoznavanje **neologizmov** (*) dopolnjuje le redko tudi s tega stališča običajna, nezaznamovana beseda, npr. *babifstvo* (*) *babifhtvo*; večinoma gre za princip evidentiranja: *bagor* (*); *berilo* (*); *bogoflov* (*); *bogosnaniz* (*); *bramboviz* (*); *bukvar* (*); *bukvarniza* (*); *bukvenatifikaviz* (*); *bukvestifikaviz* (*); *bukvotif* (*); *rafitljivost* (*); *rašhenost* (*); *rasgledalo* (*); *rasnost* (*); *rasnovanje* (*); *rafodnost* (*); *rasvuden* (*); *ratnik* (*); *ravnek* (*); *repokopiz* (*); *refnizhnik* (*); *ribaniza* (*) itd.

Podobno je tudi z besedami, ki jih je **odsvetoval**, saj jih je občutil kot prevzete in »*nepravšlovenske*« (†) in ki so z današnjega vidika v takratni jezikovni normi predstavljale poimenovalna nadomestila za predmetnost, ki v slovenskem jeziku še ni bila uzaveščena,¹⁸ kasneje pa so se nekatere povsem uveljavile (*balsam*, *bandera*, *baron*, *bašanje*, *binkufhten*, *birma*, *bokal*, *bomba*, *boter*, *brenzelj*), druge pa izginile (*bak*, *baratati*, *barigla*, *boh*, *boršht*, *britof*, *brumen*, *bur*, *rujtati*, *rema*, *rihta*, *rop*). Kadar je Murko poznal ustrežnejši slovenski izraz, je nanj napotil uporabnika s kazalko (gl. 4.1), sicer pa je le označil iztočnično besedo. Pri tem ni točno

¹⁸ Prešeren je svoje stališče o Murkovem označevanju izpovedal v pismu Čopu: »Die nicht-slowenischen Wörter e.g. bezeichnet er mit einem †; wer jedoch alle nicht bekreuzten Wörter für slowenische hielt, müßte ein blinder Patriot sein.« (PZD: 171).

določeno, če velja oznaka (†) – ali tudi že prej omenjena (*) – za vse elemente gnezda oziroma do kod sega njena označevalna moč. Iz zapletenih sestavkov z velikim številom podiztočnic pa je razvidno, da se oznaka (*) ponavlja pri podiztočnicah kot: *bol* [...] *bolenifhe* (*); *bog* [...] *bogoflov* (*); *braniti* [...] *bramboviz* (*); ne pa tudi pri pridevniških izpeljankah iz teh samostalnikov ali iz oblik, nastalih s pregibanjem, npr.: *bukvar* (*), *bukvarniza* (*), *bukve*, *bukev*, *bukvenatiskaviz* (*), *bukveftiskaviz* (*), *bukvotif* (*), *bukvenatiskavzhev*, *bukveftiskavzhev*, *bukvotifov*, *bukvesvesaviz* (*), *bukvoplatar* (*), *bukvoves* (*), *bukvesvesavzhev*, *bukvoplatarjev*, *bukvovesov*, *bukvize*. Za **normativno odsvetovalno** oznako se navedeno pravilo ni uveljavilo; označena je le iztočnična beseda, elementi gnezda pa ne, npr.: *baron* (†), *baronija*, *baroniza*, *baronov*, *baronfski*, *baronftvo*.

* * *

V okviru **prostorskega** določanja oziroma omejevanja posameznih izrazov označuje Murko besede glede na njihovo pokrajinsko razširjenost, pri čemer skuša kljub svojemu štajerskemu poreklu usmerjati k poenotenju knjižnih variant v smislu enotnega slovenskega jezika (*bařhzenik* (Kt.) v. *Odvetek*), vendar pa so tovrstna napotila redka; večkrat gre le za umestitev brez navedbe za vseslovenski knjižni jezik sprejemljivejše ustreznice: *belizh* (Kt.), *bendiva* (Kt.), *bolta* (Kt.), *robazh* [...] in Kt. *auch das Handtuch*; *belina* (St.); *renem*, in *Innerkr. für shenem*; *raspozhati* (*Oberkr., Kärnt.*); *resnik* in *St. der Schnittling* [...] in *Kr. Messer*; *rezh* (*croat. dalm.*).

Ta skupina oznak se mnogokrat meša z zvrstnimi ali pa so implicirane že v podatkih o **viru**, npr. pri Pleteršniku (*Kl. – A. Klodič, razprava o narečju benečanskih Slovencev*; *Rut. – S. Rutar, Zgodovina Tolminskega*) in **izvoru** (*bav. bavarsko*; *češ. češko*; *kor.-nem. koroško-nemško*), druge pa so v tem pogledu nedvoumne, npr. *Ben.* (*Slovenci na Benečanskem*), *BIKr* (*Beli Kranjci*), *Dol.* (*Dolenjsko*), *GBrda* (*Goriška Brda*). Sicer sestavljajo podatki o virih skupino oznak, ki zahtevala obširnejšo in temeljitejšo obravnavo. Njihova normativna veljavnost za uporabnika se hkrati z njihovo številčnostjo in različnostjo zmanjšuje.

* * *

Funkcijskozvrstnih oznak pri Murku ni,¹⁹ tudi v Janežičevih prvih izdajah so redke. Šele pri Cigaletu in Pleteršniku postane označevanje strokovnega izrazja prevladujoče.

* * *

Čustvenostne oznake so rabljene najpogosteje pri Pleteršniku, in sicer predvsem v slabšalnem pomenu: ironično (*bařti* [...] *o seveda ne!* (*ironično*)); zaničljivo, vezano zlasti na pripone *-uh* (*beluh*), *-on* (*beračon*), *-un* (*bratun*), *-ulja* (*beračulja*), *-avs* (*beravs*), ne pa tudi pri *besedun* (*der Schwätzer: krivoverski beseduni Slom.*), kar je verjetno izpadlo po pomoti; pa tudi šaljivo (*razmetavec*). K čustvenostnim oznakam se uvrščata tudi *pren.* (»v prenesenem pomenu«, npr. *razbeliti* [...] *ves razbeljen je prišel* (*pren.*); *razjeda* [...] = *kar je razjedeno* (*pren.*) *po strmih razjedah*) in pravzaprav identična *fig.* (»v prenesenem pomenu, v podobi rečenok«, npr. *razvneti* [...] *fig. r. komu srce*; *ravnalo* [...] *fig. ravnalo človeške volje*). Zadnja je tudi že pri Janežiču in seveda Cigaletu, pri Murku pa le *verächtlich* 'zaničljivo'.

¹⁹ Oznako *gem.* [navadno] bi sicer lahko razumeli tudi kot praktičnosporazumevalno.

Prenose na ravni stavka oziroma povedi ter pregovore in rečenice uvaja oznaka *preg.* (večkrat lačen kakor sit; iz brade ne more pameti spoznati).

* * *

V skupino oznak, ki določajo iztočnično besedo glede na **etimologijo** v slovarskem pomenu, uvrščam podatke o staroslovanskem jezikovnem poreklu izrazov, npr.: *birizh (altsl.)*; *brašnja (altsl.)*; *raspeti [...]* (*altsl.*) *kreuzigen s raspetimi rokami*; in navedbe o Pohlinozem in Gutsmanovem slovarskem gradivu, ki je Murku služilo pri redakciji, v primerih kot: *befednik, befedniza, befedniše, befednizhek [...]* *sind von P. Marcus erdichtete und verwerfliche Wortformen*; *ramuſh (nach Gutm.)*; *rafol (nach Gutm.)*; *resatiza (nach Gutm.)*; *robotiza (nach Gutm.)*.

Vprašanje normativnosti pri teh tipih oznak je vezano na vrsto informacije, ki jo te prinašajo. Pri tem je veljava oznak, ki določajo besedje glede na **vire**,²⁰ izvor, avtorstvo ali zbirko, normativna le v posrednem (informativnem) smislu. Cigale npr. navaja vire od Brižinskih spomenikov, protestantskih piscev – Dalmatin, Trubar, razsvetljencev – Vodnik (na Pohlina, ki ga sicer omenja v predgovoru, pozabi) in domačih ter tujih sodobnikov – Bleiweis, Dežman, Murko, Jeran idr. Sam pravi v predgovoru, da je njihova omemba predvsem informacija o obdobju, v katerem je bila beseda ugotovljena. Če bi veljalo, da beseda *ugotovljen* zajema tudi pomen 'rabljen', potem bi navedene oznake lahko tudi natančneje izražale časovno določenost besedja in bi tudi pri podatkih o virih lahko govorili o časovno omejevalnih oznakah. Omenjene oznake je včasih težko ločevati od tistih, ki določajo izvor besedja, tj. **etimoloških** oznak oziroma »jezikovnih označevalnikov« (Orel 1996: 44).

* * *

Poleg obravnavanih oznak uporabljajo slovaropisci tudi **kvalifikatorska pojasnila** oziroma razširjene oznake, ki dopolnjujejo prevod oziroma razlago z natančnejšimi določili o obravnavani predmetnosti, npr. pri Murku: *bersda [...]* *bersdati (von Pferden)* 'pri konjih'; *blekotljivoft [...]* (*als Eigenschaft*) 'kot lastnost'. Zelo raznolika in pogosta so pri Pleteršniku; nanašajo se na otroški svet (*v otročjem govoru; tako otroke strašijo*), umetnostna in ljudska besedila (*v narodnih pesmih*), na sporočevalne okoliščine (*v vzklikih; pri pozdravljanju; neka psovka*), na domačemu uporabniku neznano predmetnost (*pri Turkih*) ali strokovne motiviranosti besedja (*pri topovih*).

4.3 Normiranje v slovensko-nemškem in nemško-slovenskem slovarju

Nemško-slovenski del Murkovega slovarja je z vidika normiranja slovenskega knjižnega jezika zanimiv v svojem slovenskem delu, kjer se kot pomenske ustreznice nemškimi (pod)iztočnicam nizajo slovenske besede in njihove oblikovne variante. Teh je več kot nemških ustreznic v slovensko-nemškem delu, so pa pogosteje označene, in sicer največkrat z zvezami oznak,²¹ kjer kot natančnejši določevalci osnovnega pomena posameznih oznak nastopajo **merni prislovi** (*weniger* 'manj', *ganz* 'povsem'), kot določevalci glede na področje rabe neenakovrednih dvojnic in sopomenk pa **priredne oznake** (*gem. auch; in Kt. auch; oder auch*).

²⁰ Podrobnejši pregled predvsem slovanskih virov pri Cigaletu najdemo pri I. Orel (1996).

²¹ Npr.: *weniger richtig; ganz unrichtig; wenig gebräuchlich; in manchen Fällen*.

Pravzaprav se ob pregledovanju Murkovega označevanja ni mogoče omejiti le na obdelavo posameznih oznak glede na nakazane tipe, saj je njihovo pojavljanje v zvezah (v nemško-slovenskem delu) za preučevanje normativnosti bolj pomenljivo, čeprav predstavljajo v okviru slovarske ureditve odstopanje od sistema, ki ga je vsaj shematsko uresničeval v slovensko-nemškem delu. V okvir tovrstnih odstopanj sodi zamenjava **zvezdice** (*) iz zpisom *neugebildete* 'novozložen' in **križca** (†) s paletto odsvetovalno-prepovedovalnih oznak, katerih stopnjo določajo že prej omenjeni merni prislovi.

Zanimive rezultate prinaša tudi primerjava obravnave istovrstnega besedja v obeh delih. Primerjala sem način zapisa in označenosti tistih slovenskih ustreznic v nemško-slovenskem delu, kjer se je bilo potrebno avtorju ob njihovi redakciji odločati med različnimi variantami in sopomenkami, in njihovo obravnavo kot (pod)iztočnic v slovensko-nemškem delu; obravnava je prekrivna v primerih kot: *rakitje*, *rakitovje*; *barek*, *barik*; *berljusga*, *berljusniza*; *repar in Kr.*; lahko pa se spremeni vrstni red sopomenk: *bitva*, *bitka* → *bitka*, *bitva*. Kadar je v nemško-slovenskem delu beseda označena kot *gem.* ('navadna, pogovorna raba') ali je (poleg tega še) neprvi element v zvezi dveh ali več sopomenk ali dvojnic, je kot (pod)iztočnica v slovenskem-nemškem delu temu primerno označena, npr.:

nem.-slov.

Bock [...] *eig.* kosel, *auch* **bak**
 Balsam [...] *kezmez* [...] *auch* masilo [...] *gem.* **balfam**
 Ball [...] *plef*, *auch* **balj**
 Becher [...] *eig. in Kr.* zhalha [...] *gem.*
auch kupa, kosariz, **bokal**

slov.-nem.

bak (†) m. der Bock
balfam (†) m der Balsam
balj (†) [...] v. *plef*
bokal (†) m. der Becher

ali pa ni obdelana, npr.: *Ball* [...] *oblo*, *auch* **balon**; *Bande* [...] *trop* [...] *auch* **banda**; *Baldachin* [...] *gem.* **baldahin**, *auch* *nebefa*; *Barbar* [...] *eig.* *ljutnik* [...] *gem.* **barbar**; tako še: *barometer*, *baronka*, *baterija*, *bataljon* idr.

Besed, označenih z **normativnimi prepovedovalnimi** ali **odsvetovalnimi** oznakami, npr. *schl. bana*; *unr. rudiſhe*, *rudſtvo*, v slovensko-nemškem delu ni, vključene so le v redkih primerih, npr. *weniger richtig blifketljiv*, *blifetezhen*. Zgodi se tudi, da beseda, ki v slovensko-nemškem uvaja slovarski sestavek, v nemško-slovenskem delu ni omenjena kot možna sopomenka: *Balcken* [...] *eig.* *bruno*, *bervno*, *auch* *brevno* in **brun**, *m. oder* *bruno*, *n.*; in obratno: *Baracke* [...] **boraka**, *bajta* in *bajta* [...] *die Hütte*.

* * *

Tudi Janežičevo navajanje ustreznic v nemško-slovenskem delu za uporabnika ni normativno obvestilno, saj se ne opredeli do mnogih ilirskih besed, ki ji umešča med slovenske (*izkušēn*, *istinit*) ali celo pred slovenske (*okolnost*, *okolišina*) ustreznice. Pri Cigaletu se število slovenskih ustreznic povzpne tudi do števila dvanajst, vendar med njimi ponavadi ni hierarhizacijskih oznak, ki bi uporabnika usmerjale od manj primerne k bolj primerni: *Balgen sich* [...] *degati se*, *kocinjati se*, *rovati se*, *tergati*, *tepsti*, *boriti se*, *puliti se*, *metati se*, *pipati se*, *hitati se*, *rokaviti se*, *skušati se s kom*. Čeprav naj bi prikazani način zapisovanja potrjeval v slovenski

slovaroslovni teoriji uveljavljeno trditev, ki skuša Cigaletovo nizanje ustreznih razložiti z načelom pogostnosti, kar pomeni, da takoj za iztočnico »postavi navadno besedo, to je tisto, ki je živela v knjigi in govoru centralnih narečij«, tem pa sledijo »nenavadne narečne ali izposojene besede« (Suhadolnik 1959/60: 230), pa že zgornji primer ne potrjuje tega načela.

* * *

Murkovo slovarsko kategoriziranje ni omejeno le na kakor koli zaznamovano besedje, ampak označuje oba ali vse elemente slovarskih razmerij, prvega ponavadi z oznakami *eig.* ali *gem.* kot najbolj pogostega oziroma navadnega, drugega pa glede na specifičnost razmerja do prvega. Kot je razvidno iz preglednice, je Janežič označevanje popolnoma opustil, besede so ločene z vejico in pomensko s podpičjem, npr. *Bahn*. Cigale označuje manj in večinoma ne pogostih, v vsakdanjem sporazumevanju navadnih oblik, razen če so tuje. Največkrat se odloča za ločila (vejičco) oziroma za priredne oznake, čeprav redkeje kot Murko. Tako Murkovo kot Janežičevo in Cigaletovo videnje norme dopušča v knjižni rabi več tekmujočih ustrezničnih oblik in besed, z vidika označevanja gre za variantno normo, ki pa je v Murkovem primeru tudi zaradi manjšega korpusa besedja bolj raznolika in zato tudi manj dosledna, vendar za uporabnika bolj usmerjevalna.

iztočnica	Murkov slovar	Janežičev slovar	Cigaletov slovar
<i>Bach</i>	<i>eig.</i> potok, <i>unr.</i> reka	potok	potok, rečica, <i>O. Kt.</i> rojica
<i>Bachstelze</i>	<i>in Kr.</i> tresorepka; <i>in Kt.</i> plifka	pasterica, pasterička, pliska, tresorepka	tresorepka, <i>serb. poln.</i> <i>böhm.</i> plifka
<i>Bachweide</i>	<i>eig.</i> rakita <i>auch</i> iba	rakita, iva	iba <i>oder</i> iva
<i>Backe</i>	lize <i>seltener</i> zheljuft	lice	lice <i>auch</i> čeljust
<i>Backenstreich</i>	<i>gem. niedr.</i> shlepernica, shlaferniza	zaušnica, klapoušnica, berljuznica	*žapernica, <i>altsl.</i> zaušnica
<i>Backenstein</i>	<i>gem.</i> zigel, <i>auch</i> opeka		†opek †opeka *cegel
<i>Bäckerin</i>	pekinja	pekinja, pekarica	pekarica, pekinja, pekovka
<i>Badewanne</i>	<i>eig.</i> kopelniza, <i>gem.</i> kad, <i>schl.</i> bana	kopelnica, kad za kopanje	kopelska kad, kopelni badenj, <i>nach. Pot.</i> bana
<i>Bahn</i>	pot <i>gem. auch</i> štesa, zefta, tir, gaz	pot, cesta, steza; tir, gaz, kolotek, koleje	pot, cesta
<i>Baldachin</i>	<i>gem.</i> baldahin	nebo, baldahin	*baldahin

4.4 Sklep

Murkov slovar določajo lastnosti, ki v dotedanji slovarski praksi niso bile običajne. Če se pri njihovem specificiranju omejim le na normativno relevantne, moram izpostaviti nenavadno široko zastavljen sistem označevanja v smislu vrednotenja besedja in usmerjanja uporabnika k pravilnejši jezikovni rabi. Vendar pa je Murko ambiciozno zasnovan načrt težko dosledno uresničeval, kar je tudi vzrok za tako veliko število različnih oznak, ki se pojavljajo v slovarju. Temu ustreza tudi netipsko, verjetno sprotno določanje besedja v usklajevalnem smislu. Individualno delo in časovna omejitev pa sta verjetno vzrok, da sistema obeh delov nista prekrivna.

Z današnjega vidika pa je Murko iz seznama besed inovativno napravil vodravno berljivo besedilo, kjer z gnezdenjem opozarja tudi na besedotvorno motiviranost besed; z medbesednimi povezavami pa ustvarja povezano celoto, ki je tudi z zunajslovarskega, predvsem sociolingvističnega vidika predstavlja informacijo o slovenskem jeziku in njegovem uporabniku tistega časa (pokrajinska opredeljenost besedja; sprejem Linnéjevega sistema; izvor besedja; vrednotenje besedja z ozirom na dvojezičje).

Med izidom Murkovega in Cigaletovega slovarja je Janežičevo slovarsko delo. Označujejo ga prav tako hiter nastanek kot pri Murku, iskanje nadomestil za nemška poimenovanja v slovanskih jezikih, glede na številne vire preskromno citiranje in vrednotenje besedja, ki ga pravzaprav ni. Že tako majhno število oznak (vsaj v prvih izdajah) uporablja zelo redko. Janežičevo normiranje je zato za uporabnika neusmerjevalno oziroma opisno, pri čemer pa je treba upoštevati, da so prve izdaje Janežičevih slovarjev (1850/1851) sovpadle prav z vznikom mnogih jezikovnih reform in polemik, ki so se deloma razrešile do izdaje Cigaletovega slovarja, nekatere pa so ostale brez odgovorov še pri Pleteršniku in Levcu.

Označevanje v Cigaletovem slovarju je osredotočeno na citatno določanje virov in izvora besedja. Zavest o siromašnosti slovenskega jezika v kontrastiranju z nemškim ga je ob navezavi na panslovansko idejo usmerila v sestavljanje slovarja, ki je za področja sporazumevanja, na katerih se dotlej slovenski jezik še ni uveljavil, predvidel slovensko oziroma izvorno slovansko izrazje, kadar ni našel slovenskih ustreznic. Cigaletova inovacija pri načrtnem uvajanju slovanskega izrazja je predvsem v označevalnem smislu: medtem ko je Murko kljub temeljni naslonitvi na sekundarno slovarsko gradivo citiral le Pohlina in Gutsmana, pa je Cigale z natančnejšim označevanjem virov pripravil osnovo v tem smislu dovršenemu Pleteršnikovemu.

Pleteršnikov kompleksni način označevanja je omogočila tudi večja količina slovarskega gradiva, tako v sekundarnih slovarskih virih kot v izpisih iz sočasnega slovstva in časopisja. Iz redakcij, predvsem pa napotil, je razvidno, da je že določeno besedje iz starejših virov ne le označeval oziroma citiral glede na vir, ampak ga je tudi vrednotil. Posamezne variante je določal glede na njihove razlikovalne lastnosti, kar mu je omogočilo, da je do takrat večinoma variantno normo nadomestil z bolj ustaljenim in za uporabnika bolj usmerjevalnim načinom. Seveda pa sistem napotil, ki ga je v tem pogledu izdelal do potankosti, nima tako strogo normativnega značaja kot izrecna napotila sama. S tega vidika predstavlja Pleteršnikov slovar »izraz ustalitve slovenskega jezika in s tem v veliki meri tudi izraz njegove moderne podobe« (Vidovič Muha 1995: 466).

Seznam navedenk in uporabljene literature

- BAJEC, A., 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Normativnost. *Naši razgledi*. (6. 3.). 139.
- BÉJOINT, H., 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionary*. Clarendon Press. Oxford.

- JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5 • 1999
- BREZNIK, A., 1938: Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 22–32, 87–98, 147–164.
- DULAR, J., 1988: Med jezikovno politiko in jezikovno kulturo. *XXII. SSLJK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 31–48.
- GRADIŠNIK, J., 1974/75: O normi v knjižnem jeziku. *JiS*. 122–130.
- HAJNŠEK HOLZ, M., 1993: Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 21–34.
- HUMAR, M., 1993: Slovarsko normiranje glede na predpise in rabo. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana. 374–383.
- JAKOPIN, F., 1991: Slovenski knjižni jezik in njegov slovar (SSKJ 1–5). *XXVII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 47–57.
- KROUPOVÁ, L., MEJSTRÍK, V., PETRÁČKOVÁ, V., 1987: Česko-slovenské slovníkařské paralely. *Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 7. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 585–591.
- MODER, J., 1969: Kako nastane jezikovna norma. *Nedeljski Dnevnik*. (Jezikovni kotichek).
- MÜLLER, J., 1993: Slovar in kritika (1964–1992). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 51–64.
- NOVAK, F., 1970: O razvoju slovenske leksikografije. *VI. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 162–175.
- OREL, I., 1998: Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar*. Dolenjska založba. Novo mesto. 113–125.
- – 1996: Slovansko besedje v Nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860. *XXXII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 37–51.
- POGORELEC, B., 1975: Politični in socialni dejavniki pri izoblikovanju SKJ v XIX. stoletju. *XI. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- – 1981: Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. *XVII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 113–116.
- PZD: *France Prešeren. Zbrano delo*. Ur. Janko Kos.
- SKUBIC, M., 1972/73: Norma in sistem. *JiS*. 128–132.
- SNOJ, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Mladinska knjiga. Ljubljana. 387.
- SP, 1997: Slovenski pravopis 1 – Pravila. SAZU-DZS. Ljubljana. 132–138.
- SSKJ, 1998: Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem in Besediščem slovenskega jezika. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. SAZU-ZRC SAZU-DZS. Ljubljana.
- SUHADOLNIK, S., KLOPČIČ, M., 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Glavne značilnosti slovarja. *Naši razgledi*. (6. 3.). 137.
- SUHADOLNIK, S., 1959/60: Cigaretov besednjak. *JiS*. št. 8. 225–230.
- – 1963: Problemi slovenske leksikografije. *Sodobnost*. 926–934.
- – 1984: Glonarjev Slovar slovenskega jezika. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 505–518.
- SWENSEN, B., 1993: *Practical Lexicography*. Oxford University Press. Oxford – New York.

- TOPORIŠIČ, J., 1977: Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Založba Obzorja. Maribor. 328–338.
- 1984: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja. Maribor. 707–725.
- 1991: Družbena pogojenost norme in predpisa. *Družbenost slovenskega jezika*. DZS. Ljubljana. 411–418.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Cankarjeva založba. Ljubljana.
- 1994: Teoretična podstava slovarja novega SP. *SRL* 42, št. 4. 445–473.
- URBANČIČ, B., 1974: *O jezikovni kulturi*. Cankarjeva založba. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *XXVII. SSJLK ZP*. Ljubljana. 17–27.
- 1994: Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja (s poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932). *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 14*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 103–114.
- 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *SRL* 43, št. 4.
- 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega jezika. *Jezik in čas*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 15–38.
- VODUŠEK, B., 1952: O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih. *Slovenski poročevalec*.
- WEISS, P., 1994: Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja. Doktorska disertacija. Ljubljana. 32–38.

Practical Considerations for Prescribing Norms in Dictionaries

Summary

The introductory part defines the terms norma, normiranje, normativnost and kodifikacija (norm, prescribing of a norm, normativeness and standardization). In the following part an empirical presentation of the normative, prescriptive aspect of the period of standardization of the Slovenian language is given, based on selected 19th century bilingual dictionaries: by Murko (1832/33), Janežič (1850/51), Cigale (1860) and Pleteršnik (1894/95).

The selection of linguistic/lexical units included in the dictionary is made to satisfy the needs of the end user. The inclusion of other dictionary collections in the entry list is very important, since they are usually considered to have the authoritative power. The lexicographers tend to standardize the language according to the norms set by distinguished authors, and although their goal is to remain impartial, the words are evaluated because of ideological or personal interests. Within the framework of evaluation and marking also the foreign borrowings are analysed and their use is taken into consideration; they can be discussed on the microstructure level (the foreign origin is marked within the entry) as well as on the macrostructure level (the principles for selection of individual main entries and the relations with

other entries). For actual treatment of dictionary entries and their positioning according to their form it is absolutely necessary to direct the user (i.e. to provide information on similar or preferred forms). Cross-references link individual dictionary entries and at the same time inform the user on recommended use or form.

In all dictionaries standardization is evident from the main entries included, and in most of the dictionaries also from information on pronunciation, stress, (irregular) inflected forms, derivational and morphonemic patterns; in the so-called explanatory part the norm can be seen in the order of meanings, and marking of core and illustrative materials, and stylistic peculiarities. For most of the above categories variant forms exist, sometimes equal and sometimes less usual, in some instances even deviations and peculiarities are shown. The relations of these words can be either variant (if the words have parallel forms), co-ordinate (if the words denote the same concept but have entirely different forms) and descriptive-explanatory (joining single words and their multi-word equivalents). The relations are marked by following labels: co-ordinate labels draw attention to different sorts of co-ordinate relations of independent words; normative labels prescribe the exclusive norm, sometimes they provide black-and-white evaluation (normative labels in the strict sense); limitation labels indicate time, frequency, area, emotional circumstances, social determination and functional space of their appearance; and finally there is information on source and origin.

Of all discussed dictionaries Murko's dictionary shows the most ambitiously designed system of cross-referencing, but also the most inconsistent realization. Murko did not only label the vocabulary marked for one reason or another but he also categorized the neutral vocabulary. Janežič used the labels and directions less extensively. Cigale accurately marked the sources of the vocabulary and thus prepared the basis for Pleteršnik's dictionary, which is considered to be very precise in this area. Yet Cigale often left equivalent strings unmarked, i.e. he treated them as neutral. Pleteršnik replaced the listing of variants and synonyms with the system of cross-references and, although this dictionary is the largest in scope, the realization is consistent.